

YO'LOVCHI TASHISHLARNING IQTISODIY MEXANIZMI: MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR

Y.F. Ozatbekov

Toshkent davlat transport universiteti mustaqil izlanuvshisi

Annotatsiya: Maqola zamonaviy sharoitlarda yo'lovchi tashishlarning iqtisodiy mexanizmini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tariflarni tartibga solish, subsidiya va davlat-xususiy sheriklik kabi tizimning asosiy elementlari o'rganiladi. Infratuzilmani moliyalashtirish va tariflarni optimallashtirish bilan bog'liq muammolarga alohida e'tibor qaratilgan. Transport xizmatlarining mavjudligi, sifati va barqarorligini oshirish uchun iqtisodiy mexanizmni takomillashtirish yo'nalishlari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy mexanizm, yo'lovchi tashish, tariflarni tartibga solish, subsidiya, davlat-xususiy sheriklik, transport infratuzilmasi.

Kirish

Yo'lovchi tashishlarning iqtisodiy mexanizmi ko'plab elementlarning o'zaro aloqasini o'z ichiga olgan murakkab tizimdir, masalan, tariflar, subsidiyalar, investitsiyalar va davlat boshqaruvi. Tez rivojlanayotgan iqtisodiyot sharoitida yo'lovchi tashish aholining harakatchanligini ta'minlash va ijtimoiy integratsiyaga erishishda asosiy rol o'ynaydi. Ammo tarif siyosati, infratuzilmaga yetarli darajada mablag' ajratilmasligi va subsidiyalarni samarali taqsimlash kabi muammolar davlat va xususiy investorlarning e'tiborini talab qiladi.

Ushbu maqolaning maqsadi yo'lovchi tashishlarning iqtisodiy mexanizmini o'rganish va transport xizmatlarining sifati va mavjudligini oshirish bo'yicha yo'nalishlarni belgilashdan iborat.

1 Jadval

Yo'lovchi tashish iqtisodiy mexanizmining asosiy elementlari va ularning roli

Element	Izoh	Roli
Narx siyosati	Tashish xizmatlarining narxini aniqlash va tariflarni belgilash.	Yo'lovchi oqimini boshqarish, xizmatlarning raqobatbardoshligini ta'minlash.
Tashish xarajatlari	Tashishning turli xarajatlari (yoqilg'i, texnik xizmat, ta'mirlash, ishchi kuchi va h.k.).	Narxlarni shakllantirish va korxonalar samaradorligini oshirish uchun muhim.
Samaradorlik va foyda	Xizmatlar samaradorligini o'lchash va foyda olish maqsadlarini belgilash.	Korxonalar rentabelligini ta'minlash va xizmatlar sifati oshirish.
Moliyalashtirish manbalari	Korxonalar rivojlantirish uchun investitsiyalar va moliyaviy resurslarni jalb etish.	Tashish faoliyatini rivojlantirish, yangi texnologiyalar va infratuzilmaga sarmoya kiritish.
Tashish hajmini rejalashtirish	Yo'lovchi tashish hajmini va marshrutlarni rejalashtirish.	Tashish tizimining barqaror ishlashini va yo'lovchi ehtiyojlarini qondirishni ta'minlash.
Tashish infratuzilmasi	Transport vositalari, yo'llar, vokzallar va bekatlarning holati va ularning boshqaruvi.	Xizmatlarning sifati va qulayligini ta'minlash.
Raqobat va marketing	Raqobatbardoshlikni oshirish, reklama va marketing tadbirlarini	Yo'lovchilar sonini oshirish va korxonalar xizmatlarining

strategiyasi	amalga oshirish.	mashhurligini ta'minlash.
Mehnat resurslari boshqaruvi	Haydovchilar, texnik xodimlar va boshqa ishchi kuchlarini boshqarish va motivatsiya qilish.	Xizmat sifatini oshirish, ishchi kuchini barqarorlik va malaka oshirishni ta'minlash.

1. Yo'lovchi tashishlarning iqtisodiy mexanizmi

Yo'lovchi tashishlarning iqtisodiy mexanizmini transport tizimining barqaror ishlashini ta'minlaydigan vosita va mexanizmlarning o'zaro bog'liq majmuasi sifatida ko'rish mumkin. Ushbu mexanizmning muhim tarkibiy qismlari quyidagilardir:

- **Tariflarni tartibga solish.** Yo'lovchi tashishlarda tariflarning shakllanishi — bu xarajatlar, amortizatsiya ajratmalari, shuningdek tashuvchining daromadini hisobga oladigan ko'p bosqichli jarayon. Tarif siyosatini ishlab chiqishda mintaqaviy xususiyatlar, aholi daromadi va raqobat darajasi e'tiborga olinishi kerak. Ijtimoiy tariflarni qo'llab-quvvatlashga imkon beradigan xoch-subsidiyalash mexanizmlari foyda keltiruvchi yo'nalishlar hisobidan zarar ko'ruvchi yo'nalishlarni qo'llab-quvvatlashga yordam beradi.

- **Subsidiya va davlat yordami.** Bozor iqtisodiyoti sharoitida ayrim hududlar yoki yo'nalishlar bo'yicha yo'lovchi tashish ko'pincha foydasiz bo'ladi. Subsidiyalar shaklidagi davlat yordami ijtimoiy zaif qatlamlar va qiyin yetib boriladigan hududlar uchun transportning mavjudligini ta'minlash imkonini beradi. Bunda subsidiyalar samaradorligi ularning taqsimlanish mexanizmlarining shaffofligiga va maqsadli ishlatilishiga bog'liq.

- **Davlat-xususiy sheriklik.** Oxirgi yillarda davlat-xususiy sheriklik (DXSh) modellari transport sohasiga xususiy investitsiyalarni jalb qilishning muhim vositasi bo'lib kelmoqda. Muvaffaqiyatli loyihalarning misollari davlat va biznesning hamkorligi infratuzilmaning rivojlanishiga yordam berishini ko'rsatadi. Biroq, bunday loyihalarni amalga oshirish uchun sheriklar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soladigan aniq huquqiy va iqtisodiy mexanizmlar yaratish zarur.

- **Transport infratuzilmasiga investitsiyalar.** Transport infratuzilmasini saqlash va modernizatsiya qilish katta moliyaviy mablag'larni talab qiladi. Investitsiyalarning yetishmasligi xizmat sifati pasayishiga, yo'l tarmoqlarini saqlash xarajatlari oshishiga va transport vositalarining yaroqsiz holatga kelishiga olib keladi. Shu sababli, xususiy kapitalni jalb qilish va yirik infratuzilma loyihalarini davlat tomonidan moliyalashtirish muhim yo'nalishdir.

2. Yo'lovchi tashishlarning iqtisodiy mexanizmidagi muammolar

Yo'lovchi tashishlarning iqtisodiy mexanizmining ahamiyatiga qaramay, bu sohada yechimini kutayotgan jiddiy muammolar mavjud:

- **Tariflar muvozanatsizligi.** Tariflarni optimal darajada belgilashning qiyinligi asosiy muammo hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida tariflar juda past bo'lishi mumkin, bu esa tashishni iqtisodiy jihatdan foydasiz qiladi, yoki juda yuqori bo'lishi mumkin, bu esa aholining transport xizmatlaridan foydalanishini qiyinlashtiradi. Tarif siyosatining yetarlicha moslashuvchan emasligi xizmatlar sifatining pasayishiga va tashuvchilarning moliyaviy ahvoriga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

- **Moliyaviy barqarorlikning yetishmasligi.** Ko'pgina mintaqaviy tashuvchilar davlat subsidiyalariga yuqori darajada bog'liq. Ammo bunday subsidiyalarning tartibsizligi va yetishmasligi uzoq muddatli rivojlanish dasturlarini rejalashtirish va amalga oshirishni qiyinlashtiradi. Natijada, infratuzilmani modernizatsiya qilish ehtiyoji bilan real moliyaviy imkoniyatlar o'rtasida nomutanosiblik yuzaga keladi.

- **Davlat-xususiy sheriklikning rivojlanmaganligi.** DXShning ko'p afzalliklariga qaramay, O'zbekistonda bu vosita hali yetarlicha rivojlanmagan. Asosiy to'siqlar aniq huquqiy me'yorlarning yo'qligi, xususiy kapitalning kam qiziqishi va loyihalarni turli boshqaruv darajalarida muvofiqlashtirishdagi qiyinchiliklardir.

3. Yo'lovchi tashishlarning iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish istiqbollari

Yo'lovchi tashishlarning iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish uchun qator choralar ko'rish kerak:

- **Moslashuvchan tarif siyosatini joriy qilish.** Tariflarni tartibga solish alohida yo'nalishlarning ijtimoiy ahamiyatini hisobga olishi va tashuvchilar bilan aholining manfaatlari o'rtasida muvozanatni ta'minlashi lozim. Muayyan omillar (mavsumiy talab, kunning vaqti va h.k.)ga qarab tariflarni o'zgaruvchan qilish bo'yicha mexanizmni ishlab chiqish zarur.

- **Subsidiya taqsimlashning shaffofligini oshirish.** Subsidiya taqsimlashning shaffof va tushunarli mexanizmlarini ishlab chiqish davlat mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlaydi. Maqsadli subsidiya va uning ishlatilishi ustidan nazorat ijtimoiy yo'nalishlarning barqaror moliyalashtirilishini ta'minlashning muhim shartidir.

- **Davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish.** Transport sohasida DXShni amalga oshirish uchun soliq imtiyozlari berish, investitsiyalarni qaytarish bo'yicha davlat kafolatlari taqdim etish va loyihalarni tasdiqlash tartiblarini soddalashtirish orqali qulay sharoitlar yaratish lozim. Bunday mexanizmlarni rivojlantirish infratuzilmani modernizatsiya qilishni tezlashtiradi va davlat byudjeti yuklamasini kamaytiradi.

- **Innovatsiyalar va raqamlashtirish.** Transport samaradorligini oshirishning asosiy omillaridan biri zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etishdir. Transportni boshqarish tizimlari, real vaqt rejimida monitoring, elektron chiptalar va marshrutlarni rejalashtirishning intellektual tizimlari yo'lovchilar xizmatlarining sifatini oshiradi va operatsion xarajatlarni kamaytiradi.

Adabiyotlar:

1. Aleshina, N. I. Transport iqtisodiyoti va boshqaruvi: o'quv qo'llanma / N. I. Aleshina. — Moskva: Infra-M, 2018. — 320 b.
2. Belov, V. A. Rossiyada yo'lovchi tashishning iqtisodiy muammolari / V. A. Belov // Transport iqtisodiyoti va boshqaruvi. — 2020. — № 4. — B. 45-52.
3. Grachev, M. V. Transportda tariflarni tartibga solish: zamonaviy yondashuvlar va muammolar / M. V. Grachev // Rossiya transport tizimi. — 2019. — № 2. — B. 14-23.
4. Efimov, A. A. Transport infratuzilmasini rivojlantirishda subsidiyalarning roli / A. A. Efimov // Iqtisodiyot va boshqaruv. — 2021. — № 3. — B. 78-85.
5. Ivanova, O. V. Transport sohasida davlat-xususiy sheriklik modellari / O. V. Ivanova // Mintaqaviy iqtisodiyot. — 2022. — № 1. — B. 34-42.
6. Kovalyov, I. V. Transport infratuzilmasini raqamlashtirish transport samaradorligini oshirish omili sifatida / I. V. Kovalyov // Transport: nazariya va amaliyot. — 2020. — № 5. — B. 56-64.
7. Petrova, E. S. Yo'lovchi tashishlarda moslashuvchan tarif siyosati / E. S. Petrova // Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali. — 2021. — № 7. — B. 102-110.
8. Sokolov, V. P. Yo'lovchi tashishni tashkil etishning iqtisodiy jihatlari / V. P. Sokolov, L. A. Rudenko. — Sankt-Peterburg: Piter, 2019. — 256 b.
9. Fedorov, M. N. Bozor iqtisodiyoti sharoitida yo'lovchi tashish tizimini isloh qilish / M. N. Fedorov // Transport iqtisodiyoti axboroti. — 2018. — № 6. — B. 12-19.

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

30-OKTABR

ANDIJON, 2024

10. Chernyshov, A. P. Yo'lovchi tashishlarda davlat yordami: muammolar va yechimlar / A. P. Chernyshov // Transport tizimining mintaqaviy muammolari. — 2020. — № 4. — B. 21-29.